

معرفی و اعتبارسنجی مطالعات رابرت گلیو پیرامون حضرت علی (ع) در مقاله

Ali b. Abi Taleb. Encyclopedia of Islam

آمنه شاهنده *

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۸

چکیده:

دایره المعارف اسلام، مهم‌ترین منبع علمی پژوهشگران غربی جهت آشنایی با معارف قرآنی و مطالعه اسلام به شمار می‌رود؛ تعیین درجه اتقان پژوهش‌های آن، نیازمند نقد و بررسی جدی است. بررسی آثار مستشرقان درباره قرآن و معارف اسلامی برای ما مسلمانان، امری انکارناپذیر است. با توجه به جایگاه حضرت علی علیه السلام به عنوان امام اول شیعیان و موقعیت برتر ایشان در اعتقادات شیعیان، خاورشناسان در مطالعات خود به جنبه‌های مختلف زندگی ایشان پرداخته و دو دیدگاه کاملاً متفاوت را ارائه کرده‌اند: دیدگاه مثبت‌اندیش که حاصل مطالعه غربیان در آثار معتبر بوده، ویژگی‌های علمی ایشان را در زمینه تفسیر، حقوق، سیاست، فقه، خطابه و سخنوری و ... تحسین کرده و دیدگاه منفی که نتیجه نگاه مغرضانه و عدم استفاده از منابع اصیل و ارائه نظرات تشکیکی پیرامون شخصیت حضرت بوده است. اکثر مقالات این کتاب نتیجه تلاش فکری محققان غربی بوده که متأسفانه به دلیل عدم دسترسی به منابع مرجع، دچار اشتباهات فاحش شده‌اند. در این پژوهش به روش مطالعه کتابخانه‌ای و با رویکرد تحلیلی-انتقادی به بررسی اثر رابرت گلیو پیرامون امام علی علیه السلام و نقد شبهات مطروحه ایشان می‌پردازیم. نتایج پژوهش نشان‌دهنده، عدم دسترسی و مراجعه مستشرقان به کتب مرجع، تعصب، غرض‌ورزی و ناتوانی از شناساندن صحیح امام علی علیه السلام به جامعه غربی می‌باشد.

کلید واژگان:

امام علی علیه السلام، مستشرقان، دایره المعارف اسلام، رابرت گلیو، نقد.

بیان مسئله:

با مطالعه ادوار مختلف تاریخی، مشاهده می‌شود که برخی از شخصیت‌های بشری، علی‌رغم وجود عرصه‌های وحشتناک سقوط افراد و جوامع، در والاترین مراتب انسانی طی مسیر زندگی کرده و آثاری جهانی در زمینه‌های دینی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، علمی و ... از خود به یادگار گذاشته‌اند. شخصیت ممتاز و ناشناخته امام علی علیه السلام در جهان به صورتی است که از دیرباز تاکنون بسیاری از اندیشمندان و محققان مسلمان و غیرمسلمان، به مطالعه و بررسی این شخصیت بزرگوار پرداخته‌اند. سیمای متجلی ایشان چنان است که محقق معتمدی که قصد قلم‌فرسایی در توصیف ایشان را داشته، معترف به عجز و ناتوانی خود شده است.

یکی از مستشرقان محقق که در این حوزه به مطالعه و تحقیق پرداخته، رابرت گلیو (Robert Gleave) است. وی استاد مطالعات عربی و مدیر مرکز اسلام‌شناسی دانشگاه اکستر انگلستان بوده که علاقه‌مند به اعتقادات اسلامی در دوره میانه علی‌الخصوص در اصول فقه شیعه است. گلیو دوره کارشناسی خود را در دپارتمان فلسفه و علوم سیاسی دانشگاه نیویورک با پایان‌نامه افکار شریعتی و تأثیرات آن و دوره کارشناسی ارشد خود را در دپارتمان خاورمیانه دانشگاه منچستر با پایان‌نامه منابع بیوگرافی برای شرح تضاد اخباریون و اصولیون، بررسی محمدامین استرآبادی و دکتری خود را نیز در همان جا به بررسی فقه اخباری شیعه در آثار یوسف بحرانی پرداخته است. (غضنفری سعادت، بررسی و نقد مقاله امام علی بن ابی طالب علیه السلام دائرة المعارف اسلام E13). علاوه بر رابرت گلیو، محققان و مستشرقان زیادی پیرامون حضرت علی علیه السلام و جایگاه علمی، دینی و مذهبی ایشان سخن رانده و با اعتقادات داشته‌های ذهنی خود نظراتی ارائه کرده‌اند.

به‌عنوان نمونه جان نورمن هالیستر در کتاب تشیع در هند با دیدگاه مثبت‌اندیشانه، سخن از جایگاه رفیع علمی ایشان گفته است. (هالیستر، ۱۳۷۱، ص ۷۹). لالائی در کتاب نخستین اندیشه‌های شیعی: تعالیم امام محمدباقر علیه السلام نوشته است که همه مسلمانان برای حضرت علی علیه السلام نقش مهم و خطیری قائل بودند. (لالائی، ۱۳۸۱، ص ۹۷).

گابریل وانگیری نیز در کتاب شهسوار اسلام بر جایگاه برجسته علمی ایشان اعتراف کرده و دیگر مستشرقان مثبت‌اندیش مانند دوئالدسون در کتاب تعریف، رودلف ژایگر در کتاب خداوند علم و

شمشیر، جرج جرداق در کتاب امام علی علیه السلام صدای عدالت انسانیت، روکس العزیزی در کتاب الامام علی علیه السلام اسد الاسلام و قدیسه و هاینس هالم در کتاب تشیع از شخصیت والا و جایگاه علمی ایشان صحبت کرده وایشان را اسوه فصاحت و بلاغت در عرب و قطب اسلام معرفی کرده‌اند. از طرف دیگر بعضی از مستشرقان منفی‌نگر مانند والیری سخنان تشکیک برانگیز در مورد حضرت علی علیه السلام بیان کرده‌اند که از طرف محققان مسلمان و مستشرق در مقالات و کتب زیادی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

- اهمیت و ضرورت پژوهش

دین مبین اسلام، آخرین آئین جهانی است که کاملترین و اصولی‌ترین قواعد حاکم بر جهان هستی را جهت قرب عبد به معبود تحت لوای کتاب قرآن به بشریت ارزانی داشته است. کتابی که در هر شرایطی بشر را مخاطب خود قرار داده و او را با تمام ابعاد احکام و دستورات دین اسلام و رهبران آسمانی و امامان معصوم بر حق و شیعیان پیرو راه حق آشنا می‌کند. شیعه پژوهی با دامنه ای طولانی، در دست شرق و غرب تحقیقات زیادی را به خود دیده که امروز غربیان با مطالعات و تحقیقاتی پیرامون تشیع و شیعه پژوهی و شناخت امامان معصوم علیهم السلام با اهداف و رویکردهای مختلف قدم در راه شناخت آنها گذاشته‌اند.

پژوهشگران و محققان برجسته ای در این زمینه دست به تحقیق و پژوهش زده و مطالعات و مقالات آنها در کتب مختلف علی‌الخصوص در دایره المعارف اسلام به طبع رسیده است. با توجه به اینکه محققان غربی و به عبارتی مستشرقان در دستیابی به منابع اصیل و مرجع و شناخت حقایق و وقایع تاریخی با یک سری محدودیتها و محذوریت‌هایی مواجه بوده‌اند، لذا بررسی و تحلیل مطالعات آنها و نگاه نقادانه به مطالعات و پژوهشهای غربیان، بر هر مسلمانی لازم و ضروری است.

در دهه‌های اخیر، برخی از شرق شناسان غربی نیز در این زمینه دست به مطالعه زده و نتایج تحقیقات خود را در مقالات، کتب و دایره المعارفها ارائه کرده و موضع‌گیری‌های متفاوتی در آثار خود داشته‌اند. با مطالعه عمیق و دقیق آثار مستشرقان مشاهده می‌شود که در بسیاری از این آثار اندیشمندان مثبت‌اندیش و عالم با غوررسی و مذاقه لازم و کافی به شناخت و شناساندن صحیح شخصیت حضرت علی علیه السلام پرداخته و چهره واقعی ایشان را به دنیای غرب معرفی کرده‌اند. اما برخی

از محققان دیگر شبهات، ایرادات و انتقادهایی به امام علی علیه السلام وارد کرده‌اند که شک و تردید را در جامعه جهانی نسبت به ایشان برانگیخته است. یکی از این پژوهشگران که در زمینه اسلام و رهبران اسلامی و امامان معصوم علیهم السلام دست به تحقیق زده است رابرت گلیو می باشد که مطالعات زیادی را در حوزه علاقمندی خود به تفکرات شیعی، داشته است. یکی از آثاری که وی در این زمینه به طبع رسانده مقاله امام علی بن ابی طالب علیه السلام است که در دایره المعارف اسلام به چاپ رسیده. اما به لحاظ نوع نگرش و بینش مستشرقان و تفاوت نگاه، نگرش، ایدئولوژی، رویکرد، اهداف و انگیزه های مطالعاتی غربیان، نقد و تحلیل مقاله مذکور، از الزامات بررسی این نوع مطالعات و پژوهشهای امروزی است.

بر هر اندیشمند و محقق مسلمانی واجب است تا با مطالعه و مذاقه در آثار پژوهشی مستشرقان، چهره واقعی و حقیقی ایشان را به‌عنوان جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله و امام اول شیعیان را بر غرب شناسانده و پاسخگوی شبهات و ایرادات مطروحه غرب باشد.

- پیشینه عملی:

منابعی که بیشترین ارتباط را با عنوان طرح موردنظر داشته‌اند به شرح زیر هستند:

۱- هادی خانی آرائی به راهنمایی عبا سعلی فراهتی و مشاوره محمد اخوان در دانشگاه کاشان پایان نامه‌ای تحت عنوان: نقد و بررسی دیدگاه‌های مستشرقان پیرامون امام علی علیه السلام و نهج البلاغه (۱۳۹۱) به انجام رسانده و به این نتیجه رسیده است که: اولاً در عرصه‌ی شناخت حضرت امام علی علیه السلام و کتاب نهج البلاغه، برخی از خاورشناسان دیدگاه‌های مستقل، برجسته و دقیقی ارائه داده‌اند. ثانیاً مستشرقان تنها با دلایل علمی و به دنبال کشف حقیقت به شناخت امام علی علیه السلام اقدام نموده‌اند. ثالثاً دیدگاه‌های شرق‌شناسان درباره‌ی امیرالمومنین علیه السلام و نهج البلاغه همگی، درست و خدشه‌ناپذیر نیستند و باید تفکیک شده و مورد نقد قرار گیرند که برخی نیز نقد شده‌اند.

۲- هادی کاظم زاده در مقاله‌ای تحت عنوان: نقد و بررسی مقاله علی علیه السلام در دایره المعارف آمریکانا که در مجله راهنماشناسی (۱۴۰۰) به چاپ رسیده، معتقد است: اولاً مولف مقاله از حیث

روش دچار نواقصی بوده چرا که منابع شیعی مراجعه نکرده و از میان منابع اهل سنت نیز اهمال عمدی در انتخاب منابع دارد. در استناد به منابع اهل سنت نیز به شکل گذرا ارجاع داده و فقط منابعی را که موید نظر مولف است را ذکر کرده است. در مورد انتخاب حضرت علی علیه السلام به خلافت مطالب ضد و نقیضی را طرح کرده که از نظر منابع اصیل دینی مورد خدشه است.

۳- سعادت غضنفری و شهاب الدین وحیدی در مقاله ای تحت عنوان: جانشینی امام علی علیه السلام و رخدادهای غدیر: بررسی و نقد دیدگاه رابرت گلیو که در مجله شیعه پژوهی (۱۳۹۴) به چاپ رسیده است، معتقدند: گلیو در مطالعات خود پیرامون امام علی علیه السلام بر خلاف تحقیقات پیشین خود، با بکارگیری منابع شیعی سعی در تحقیقی عالمانه و منصفانه داشته است. نتیجه این روند انعکاس مطالبی درباره جانشینی حضرت علی علیه السلام در اثر خویش است. از جمله رخدادهای تاریخی غدیر است که در اثر گلیو به عنوان رخدادی مهم در اندیشه سیاسی شیعه از آن سخن گفته شده است. اما علی رغم استفاده فراوان وی از منابع شیعی و پیگیری رویکردی عالمانه و با آنکه در برخی مواضع به خوبی حقیقت برخی امور را دریافته، گاه به یکجانبه نگری و افتادن در دام منابعی خاص دچار شده که نتیجه این رویکرد او تفسیرهای غلط او درباره رخدادهای غدیر است.

۴- سعادت غضنفری در مقاله ای تحت عنوان: بررسی و نقد مقاله امام علی بن ابی طالب علیه السلام، دایره المعارف اسلام (EI3) که در مجله پژوهش نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (۱۳۹۲) به چاپ رسیده است، معتقد است: آنچه رویکرد شیعه پژوهی گلیو را از دیگر مستشرقان متمایز می سازد، بهره گیری گسترده از منابع شیعی به همراه بیان نکات همسو با عقیده شیعه است که نوید نزدیک تر شده به رویکرد هرچه عالمانه تر غربیان در حوزه مطالعات شیعی را می کاهد. به عقیده وی از دیگر نکات مقاله گلیو، بررسی مبسوط آراء و نظرات منتسب به آن حضرت است. در واقع رویکرد شیعه پژوهی رابرت گلیو در بررسی های وی پدیدارشناسانه و متکی بر منابع اصیل با پرهیز از غرض ورزی است.

۵- سید محسن شیخ الاسلامی و همکاران در مقاله ای با عنوان: آسیب شناسی آراء و نظرات خاورشناسان درباره دیدگاه های سیاسی و اجتماعی حضرت علی علیه السلام که در مجله تاریخ (۱۳۹۹) به چاپ رسیده است معتقدند: چند نقیصه در رابطه با عملکرد مستشرقان نسبت به امام علی علیه السلام وجود

دارد: اول اینکه مستشرقین عمدتاً اسناد رانقد نمیکنند و فقط به متون و محتواتوجه دارند، دوم، سخت تحت تاثیر منابع اهل سنت هستند و کمتر به منابع اصلح شیعه تکیه کرده اند و سوم اینکه وقتی پیش فرضی را مطرح می کنند، فقط به دنبال اثبات آن ادعا هستند نه حقیقت واقع. در انتها بایستی گفت: شاید مناسب ترین راهبرد برای جلوگیری از انحراف و کج اندیشی مستشرقین، انتشار کتاب و رساله های علمی به زبان غرب، نقد دقیق و علمی آثار آن ها، مشارکت فعال در کنگره ها و سمینارها، مبارزه با جریان غلو و برجسته کردن نقاط مثبت مستشرقین، می باشد.

۶- محمدرضا احمدی ندوشن در مقاله ای تحت عنوان اعتبارسنجی رویکرد مستشرقان به رویداد غدیر که در مجله تاریخ اسلام در آینه پژوهش (۱۳۹۸) به چاپ رسیده است، معتقدند که در یک نگاه کلی در خصوص ارزیابی رویکرد مستشرقان به رویداد غدیر، خاورشنا سان رویکرد یکسانی ندارند. عده ای از آنها نگاهی بی طرفانه و واقع بینانه به این رویداد نداشته و منکر وقوع رویداد غدیر شده اند. آنان یا به محدود سازی حدیث غدیر روی آورده و یا مسئله جانشینی را موروثی دانسته اند که علت آن را می توان بهره گیری مستشرقان از منابع اهل سنت و نشناختن دقیق شیعه به عنوان یک مذهب مستقل دانست که منجر به توجیه نادرست این رویداد یا ادعای ساختگی بودن این مذهب از جانب این گروه از مستشرقان شده است. گروهی از مستشرقان نیز نگاهی واقع بینانه به این رویداد داشته و با بهره گیری از منابع معتبر و رویکردی بی طرفانه، این رویداد را بررسی و به آن توجه کرد.

۷- سید محمد رضوی و همکاران در مقاله ای با عنوان: خاورشناسان و واقعه غدیر خم که در مجله سفینه (شماره ۱۴) به چاپ رسیده است، معتقدند که واقعه غدیر خم یک واقعیت تاریخی است که نمی توان آن را انکار کرد و در مطالعه تفکر شیعی، جانبداری اولیه مستشرقان نسبت به سنت یهودی- مسیحی، با نگاه متعصبانه ضد شیعی ترکیب شد. نتیجه آنکه اکثر پژوهشگران غربی واقعه غدیر را نادیده گرفتند و این رویداد، از نوعی نسیان به تشکیک و باز تفسیر تبدیل شد.

- هدف پژوهش:

اعتبارسنجی مطالعات رابرت گلیو پیرامون حضرت علی (ع) در مقاله Ali b. Abi Taleb.

Encyclopedia of Islam

سوال اصلی: آیا رابرت گلیو در مقاله امام علی علیه السلام به معرفی منصفانه و عادلانه ایشان پرداخته است؟

- سوالات فرعی:

۱- آیا رابرت گلیو در نسب شناسی حضرت علی علیه السلام پدر ایشان را به عنوان کافر و مادر ایشان را به عنوان مسلمان معرفی کرده است؟

۲- آیا رابرت گلیو ماجرای غدیر را به عنوان تفویض رهبری برای حضرت علی علیه السلام مطرح کرده است؟

۳- آیا رابرت گلیو کناره گیری حضرت علی علیه السلام از حکومت بعد از وفات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را به دلیل حفظ دین و آرامش مسلمانان تبیین می کند؟
- فرضیه اصلی:

رابرت گلیو در مقاله امام علی علیه السلام در بعضی موارد اندک حضرت را به صورت حقیقی و منصفانه مطرح کرده اما گاه به تبعیت از دیگر مستشرقان به خطا افتاده است.
- فرضیه های فرعی:

۱- رابرت گلیو پدر حضرت علی علیه السلام را فردی کافر و ملحد، و مادر ایشان را فردی خدا پرست و بسیار محترم معرفی کرده است.

۲- رابرت گلیو ماجرای غدیر را به عنوان تفویض رهبری پذیرفته و مطرح کرده است.

۳- رابرت گلیو کناره گیری امام علی علیه السلام از حکومت را به خاطر حفظ دین و آرامش مردم و مصلحت آنها بیان کرده است.

- تدوین دایره المعارف اسلام

پیشنهاد اولیه نگارش کتابی جهت تدوین مجموعه ای از مقالات نظام مند به ترتیب الفبایی، در قلمرو مطالعات اسلامی، فرهنگ و تمدن مسلمانان در سال ۱۸۹۲م، مصادف با ۱۲۷۰ش، در کنگره بین المللی شرق شناسی در لندن توسط فردی به نام اسمیت (William Robertson Smith) ارائه شده و نهایتاً مورد پذیرش و تصویب قرار گرفت. با تلاش افرادی مانند گلدزیهر (Ignaz Goldziher) هوتسما (Martin Theodore Houtsma) و برخی دیگر از خاورشناسان به نگارش درآمده و ویرایش اول، این کتاب. همراه با عنوانی فرعی (First Encyclopaedia of Islam: A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of the Muhammadan People, ed. By M. Th. Houtsma et al)، از ۱۹۱۳ تا ۱۹۳۶ م مصادف با

۱۲۹۱ تا ۱۳۱۴ ش، در چهار جلد اصلی و یک جلد تکمله (Supplement)) در سال ۱۹۳۸ م مصادف با ۱۳۱۶ ش، همزمان به زبان‌های آلمانی (M. Th. Houtsma, R. Basset und T. W. Arnold, herausgegeben von, Enzyklopaedie des Islām : geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker Encyclopédie de l'Islam: Dictionnaire géographique, ethnographique et biographique des peuples musulmans) و انگلیسی شامل بیش از نه هزار مقاله از سوی نشرهای بریل لایدن هاند (Leiden, Brill) و اتو هاروسویت لایپزیگ (Leipzig, Otto Harrassowitz)) آلمان چاپ و منتشر شد. مؤلفان مقاله‌ها در ویرایش اول اروپایی غیرمسلمان و سر ویراستاران آن: هوتسما (Martijn Theodoor Houtsma (1851-1943))، آرنولد (T. W. Arnold)، باست (R. Basset)، هارتمن (R. Hatmann)، ونسینک (A. J. Wensinck)، لوی پرفنسال (E. Levi-Provençal (d. 1956))، همیلتون راسکین گیب (Hamilton Rosskeen Gibb (d. 1971)) و هفنینگ (W. Heffening) بودند. خلاصه‌ای از ویرایش اول نیز در ۱۹۵۳ م مصادف با ۱۳۳۱ ش، با مقالاتی که بیشتر درون‌مایه‌ای فقهی و تاریخی داشتند، زیر عنوان خلاصه دایره‌المعارف اسلام (Shorter Encyclopaedia of Islam (SEI), ed. H. A. R. Gibb and J. H. Kramers فقط به زبان انگلیسی منتشر و در ۱۹۷۴ م مصادف با ۱۳۵۲ ش و ۱۹۹۱ م مصادف با ۱۳۶۹ ش تجدید چاپ شد.

ویرایش دوم، با عنوان ویرایش جدید و بدون عنوان فرعی، از ۱۹۵۴ م مصادف با ۱۳۳۲ ش، بعد از جنگ جهانی دوم، شروع و ابتدا هر جلد در قالب جزوه‌هایی و پس از تکمیل به صورت مجلد منتشر شد. جلد اول در ۱۹۶۰ م مصادف با ۱۳۳۸ ش، شامل حروف A-B، جلد دوم C-G، در ۱۹۶۵ م مصادف با ۱۳۴۳ ش، جلد سوم H-IRAM در ۱۹۷۱ م مصادف با ۱۳۴۹ ش، جلد چهارم IRAN-KHA در ۱۹۷۸ م مصادف با ۱۳۵۶ ش، جلد پنجم KHE-MAHI در ۱۹۸۶ م مصادف با ۱۳۶۴ ش، جلد ششم MAHK-MID در ۱۹۹۱ م مصادف با ۱۳۶۹ ش، جلد هفتم MIF-NAZ در ۱۹۹۳ م مصادف با ۱۳۷۱ ش، جلد هشتم NED-SAM در ۱۹۹۵ م مصادف با ۱۳۷۴ ش، جلد نهم SAN-SZE در ۱۹۹۷ م مصادف با ۱۳۷۶ ش، جلد دهم T-U در ۲۰۰۰ م مصادف با ۱۳۷۹ ش،

جلد یازدهم W-Z در ۲۰۰۲ م مصادف با ۱۳۸۱ ش، جلد دوازدهم با عنوان تکمله در ۲۰۰۴ م مصادف با ۱۳۸۳ ش، و همه جلدها به زبان‌های فرانسوی و انگلیسی در حدود از سوی انتشارات بریل چاپ و منتشر شد. در طول سال‌های انتشار ویرایش دوم ابتدا فهرست‌نامه‌هایی در سال‌های ۱۹۷۹ م مصادف با ۱۳۵۷ ش، ناظر به جلدهای یکم تا سوم، ۱۹۸۹ م مصادف با ۱۳۶۷ ش، ناظر به جلدهای یکم تا چهارم و جزوه‌های یکم تا ششم تکمله هر دو زیر نظر پیرسون (H & J. D. Pearson)، ۱۹۹۱ م ناظر به جلدهای یکم تا ششم و همان جزوه‌های تکمله زیر نظر فون دانزل (E. Van Donzel) به دو زبان فرانسوی و انگلیسی، ۱۹۹۹ م مصادف با ۱۳۷۷ ش، ناظر به جلدهای یکم تا نهم همراه با شرح واژگان (Glossary) فقط به انگلیسی منتشر شد. در نهایت فهرست‌نامه‌ای از کل ویرایش دوم در یک جلد فقط به انگلیسی زیر عنوان جلد سیزدهم در ۲۰۰۹ م مصادف با ۱۳۸۸ ش، چاپ شد. در ویرایش دوم، ترکیبی از مؤلفان اروپائی، امریکائی غیرمسلمان، ایرانی، عرب و ترک مسلمان حضور داشتند؛ سر ویراستاری ویرایش دوم بر عهده: گیب، پروونسال، جی اچ کرمز (J. H. Kramers (d. 1951)، جوزف شاخت (J. Schacht)، برنارد لوئیس (B. Lewis)، ش پلات (Ch. Pellat)، وی ال میناگ (V.L. Ménage))، فون دانزل، گ. آر هاوتینگ (G. R. Hawting)، سی ئی بُئورث (C.E. Bosworth)، و پی جی بیرمن (P.J. Bearman) بود.

ویرایش سوم این کتاب از سال ۲۰۰۷ م مصادف با ۱۳۸۶ ش، آغاز شده که مؤلفان این مجموعه بنا دارند هر ساله تا چهار جزوه ۲۰۰ صفحه‌ای با تمرکز بر مطالعه اسلام در قرن بیستم، به‌ویژه مناطق کمتر شناخته شده مثل آسیای جنوب شرقی و صحرای آفریقا و با تمرکز بر مسائل مربوط به حقوق اقلیت‌های مسلمان در همه کشورهای غیرمسلمان منتشر شود. ویرایش سوم زیر نظر چهار سر ویراستار اداره می‌شود؛ گودرون کرم (Gudrun krumer)، اُورت راوسن (Everett Rowson, New York University) جان ناواس (John Nawas) و دنیس ماترینگ (Denis Matringe, EHESS, CNRS, Paris) و قرار است ظرف پانزده سال به پایان برسد. تهیه‌کنندگان نسخه سوم تلاش کرده‌اند با جذب پژوهشگران رشته‌های مختلف و منابع به‌روز، استانداردهای علمی تحقیقی زیادی را در این نسخه اعمال کنند. در این ویرایش مقالاتی پیرامون اقلیت‌های مسلمان جهان در قرن بیستم، مناطق جغرافیایی جنوب شرق آسیا، جنوب آسیا و آفریقا وجود دارد. به همین منظور چهار سر ویراستار متخصص و کاردان در چهار قلمرو اصلی: دامنه فراگیر اسلام در

قرن بیستم، گسترش کانون جغرافیایی، توجه به اقلیت‌های مسلمان در همه دنیا و توجه به علوم اجتماعی و ابعاد انسان‌شناسانه، و هجده قلمرو فرعی برای مقالات انتخاب شد.

- رابرت گلیو Robert M Gleave

از جمله پژوهشگرانی که در تدوین ویرایش سوم دائرة المعارف اسلام دست به نگارش مقاله زده، رابرت گلیو است که با پژوهش در زمینه فقه و تاریخ فقه شیعی گامی در جهت شناساندن شخصیت‌های برجسته شیعی به دانش‌پژوهان غربی برداشته است. از آثار او می‌توان به مقالات زیر اشاره کرد: بحر العلوم، محمدمهدی طباطبایی (۱۲۱۲-۱۱۵۵ق)، فقیه و متکلم شیعی اصولی، شیخ احمد بن محمد بحرانی (۱۱۰۲ق)، فقیه و متکلم شیعی و شاگرد علامه مجلسی، شیخ علی بن سلیمان بحرانی (۶۷۲ق) فیلسوف و متکلم شیعی، آقا محمدعلی بهبهانی (۱۲۱۶-۱۱۴۴ق)، فقیه اصولی، آیت‌الله محمد بهبهانی (۱۹۶۳-۱۸۷۴ق)، فقیه شیعی و فعال سیاسی، محمدباقر بهبهانی (۱۲۰۵ق)، فقیه شیعی اصولی، ابوالفتح رازی (سده ششم ق)، نویسنده و سخنران شیعی و مفسر قرآن، اخباریه و اصولیه (دومکتب فقهی اندیشه امامی)، (امام علی بن ابی‌طالب علیه السلام). وی مدتی مدیر اجرایی "انجمن مطالعات خاورمیانه بریتانیا" و کتابدار افتخاری "مؤسسه ایران شناسی بریتانیا" و پژوهشگر و استاد مراکز متعدد علمی - آموزشی چون کالج سنت جونز آکسفورد، دانشگاه میچی توکیو، میشیگان و واشنگتن سیاتل و رئیس بخش مطالعات عربی دانشگاه اکستر در انگلستان بود. (حسینی، ۱۳۸۷، ص ۲۸۷)

وی مدتی مدیر اجرایی انجمن مطالعات خاورمیانه بریتانیا بوده، و بعدها در مرکز اسلام‌شناسی اکستر انگلستان، سمینارها و کارگاه‌های آموزشی منظمی را جهت مطالعه موضوعات مرتبط با اسلام، سازماندهی کرده است. زمینه‌های پژوهشی اسلام‌شناس غربی، پیرامون نظریه حقوقی اسلام، تاریخ تفکر شیعیان و نیز نهادهای حقوقی شیعیان است. در سال ۱۳۷۸ بود که کتاب دکتر رابرت گلیو با عنوان «تاریخ مکتب اخباری» در شانزدهمین دوره جایزه جهانی کتاب سال ایران برنده بخش مطالعات اسلامی در رشته تاریخ و حدیث شد که در ایران هم منتشر شده است. آنچه در مطالعات او به چشم می‌خورد، تفاوت نگرش او با دیگر مستشرقان در طرح و تبیین مسائل و موضوعات مربوط به شرق‌شناسی علی‌الخصوص مطالعات مربوط به اخباریون است. وی در مسیر

مطالعاتی خود سعی در استفاده از منابع اصیل و مراجع معتبر داشته و داشتن نگاهی نقادانه و استفاده از تحلیل و تبیین اصلاحات فقهی همراه با روش‌های علمی و روش‌شناسانه، جلوه‌ای متفاوت از موضوع را بیان می‌کند. گلیو مستشرق شیعه‌پژوهی است که با استفاده از منابع شیعی، در مسیر آماده‌سازی پژوهش‌های عالمانه و همدلانه قدم برداشته و مطالعات خاورشناسان را به سمت آکادمیک سوق داده است.

- معرفی مقاله علی بن ابی‌طالب علیه السلام

رابرت گلیو از خاورشناسان انگلیسی‌زبانی است که برخلاف بسیاری از مستشرقان معاصر خود تلاش کرده تا تحقیقات خود را با رویکردی محققانه و مثبت‌نگر به کاوش و تحقیق موضوع پرداخته و این دیدگاه او عامل اصلی تمایز پژوهش‌ها و نقطه‌نظرات وی با دیگر مستشرقان است. وی با رویکرد علمی خود، نوید حرکتی عالمانه پیرامون شخصیت اصلی جهان و مذهب تشیع را می‌دهد. به‌گونه‌ای که با بهره‌گیری فراوان از منابع شیعی و بررسی‌های تحقیقی جنبه‌های مختلف حیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی - مذهبی حضرت علی علیه السلام تا حدودی در این مسیر، گام نهاده است.

وی مقاله‌ای را تحت عنوان "علی بن ابی‌طالب علیه السلام" (Ali ibn- Abi Talib) در دایره‌المعارف اسلام لیدن، به نگرش درآورده که این مقاله در هشت بخش: ۱- تولد و اوایل زندگی ۲- گرایش به اسلام ۳- دوره خلفای راشدین ۴- خلافت امام علی علیه السلام ۵- آثار و سخنان منسوب به امام علی علیه السلام ۶- جایگاه امام علی علیه السلام در میان اهل تصوف ۷- جایگاه امام علی علیه السلام

در میان اهل سنت ۸- جایگاه امام علی علیه السلام در الهیات شیعه، تدوین شده (Gleve, Encyclopedia of Islam, "Ali b. Abi Talib", (2007-2011). Robert). که مولف با توجه به اهمیت مسائل و شبهات مطروحه در مقاله در دست بررسی، به طرح و تبیین مسائل و شبهات و نقد مربوط به نسب‌شناسی حضرت علی علیه السلام، پذیرش دین و یاری رساندن به پیامبر اکرم (ص)، ماجرای غدیر، ماجرای سقیفه، مسئله امامت حضرت علی علیه السلام می‌پردازد.

در این قسمت به طرح، نقد و بررسی مطالعات رابرت گلیو پیرامون مسائل مطروحه و بخش‌های پیرامون حضرت علی علیه السلام با حفظ تقسیم‌بندی وی، درباره نواقص، شبهات و ابهامات آن می‌پردازیم:

نسب‌شناسی حضرت علی علیه السلام

رابرت گلیو، مقاله خود را با بیانی از بیوگرافی حضرت علی علیه السلام آغاز کرده و بعد از ذکر مقدماتی به بحث پیرامون پدر و مادر حضرت علی علیه السلام پرداخته و بر اساس مطالعات خود درباره ابوطالب، اعتقاد بر کفر و الحاد ایشان داشته و ابوطالب را فردی کافر معرفی می‌کند. (Gleve, Robert(2007:61)). (Ali b. Abi Talib", (Encyclopedia of Islam بنت اسد آشکارا به دین اسلام گرویده و فردی مسلمان و بسیار مورد احترام پیامبر صلی الله علیه و آله بود. گلیو بعد از ذکر مقدماتی پیرامون پدر و مادر حضرت علی علیه السلام، به معرفی حضرت علی علیه السلام و بررسی مسئله تولد آن حضرت پرداخته و معتقد است که تولد ایشان نزدیک به سال ۶۰۰ م سال سی ام عام الفیل / ۵۷۰ م و به صورت غیر معمولی و در داخل خانه کعبه صورت گرفته است. Gleve, Robert(2007:61). "Ali b. Abi Talib", Encyclopedia of Islam)).

نقد و بررسی:

بر اساس اسناد تاریخی، اقوال، اشعار (آذری نژاد، ۱۳۹۰ ج ۱، ص ۶۰۰). سخنان اهل بیت علیهم السلام، علما و بزرگان درباره ابوطالب پدر حضرت علی علیه السلام، می‌توان به یقین اذعان نمود که ایشان خدا پرست بوده و به صورت یکتاپرست و پیرو آئین محمدی و مسلمان درگذشته است. هنگام دعوت مردم به آئین یکتاپرستی، همسر ایشان (فاطمه بنت اسد) توسط ابوطالب با دین اسلام آشنایی کامل پیدا کرده و به اسلام گروید. (ابن ابی الحدید، بی تا، ۱۳: ۲۷۲). زمانی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از طرف خداوند موظف به تبلیغ دین و اقامه نماز شده بودند، ابوطالب نه تنها فرزندان خود را از همراهی نماز با پیامبر صلی الله علیه و آله منع نکرد، بلکه آنها را به انجام این فریضه نیز ترغیب و تشویق می نمود. (ابن اثیر جزری، ۱۳۹۹، ج ۱ ص ۳۸۷ و بلاذری، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۱۱۳ و ابن هشام، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۶۴). در ماجرای شعب ابی طالب و رخداد قحطی و تنگدستی بر مسلمانان، حمایتها و همراهی‌های خود را از پیامبر صلی الله علیه و آله دریغ نکرده و همواره یار و حامی ایشان بود. (ابن هشام، ۱۳۶۳، ج ۱ ص ۲۶۷ و ج ۲ ص ۳۰). اقدامات حمایتی ابوطالب از جامعه نوپیمان مسلمانان و بالخصوص حمایت ایشان از نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله، دعوت جعفر به اقامه نماز، همراه با پیامبر صلی الله علیه و آله، عدم همراهی ایشان با سران قریش در

منصرف کردن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از ادعای نبوت و پیامبری و تجلیل از تازه مسلمانان در اشعار خود، از اقدامات عملی و همراهی‌هایی بود که در طول حیات خود انجام داده است. (گلشنی، ابوطالب، ۱۳۹۹، ج ۱، ص ۶۰۰).

امام صادق علیه السلام ابوطالب را به اصحاب کهف تشبیه کرده که کتمان ایمان او را، مایه اجر و پاداش مضاعف وی دانسته است. (کافی، کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۸۸ و ابن ابی الحدید، بی تا، ج ۱۴، ص ۷۰).

به گفته شیخ صدوق، ابوطالب مسلمانی بود که ایمانش را کتمان می نمود. (امالی، ۱۴۰۰، ص ۵۵۰).

در باب علت کتمان ایمان توسط ابوطالب، گفتنی است که با توجه به شرایطی که دین اسلام به لحاظ نیاز به حامی نیرومند و قوی داشت، وجود بی طرفی ظاهری ابوطالب، و در عین حال حمایت‌های بی دریغ و پنهانی ایشان، باعث نیرومند شدن و قوت یافتن اسلام می شد که اگر حمایت آشکار صورت می گرفت ابوطالب عزت و ابهت و احترام خود را نزد مشرکان قریش از دست می داد. (ابن هشام، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۴۶۱، و عاملی، ۱۴۲۶، ج ۲، ص ۱۵۵) و نهایتاً نمی توانست به عنوان سرپرست قبیله، داور قبایل عرب شود و از مقام سرپرستی خود استفاده کند. (ابن ابی الحدید، بی تا، ج ۱۴، ص ۸۰). چنانکه گفته شده که قبایل عرب درمکه وی را به عنوانداور خود پذیرفته بودند و ابوطالب نیز پذیر مقام دآوری همیشه جانب حق را نگه می داشت. (نسائی، سنن، ج ۸، ص ۵).

پیامبر صلی الله علیه و آله در فوت ابوطالب بسیار ناراحت شده و از خداوند برای او طلب شفاعت، مغفرت و جزای خیر کرد (ابن ابی الحدید، بی تا، ۷۶:۱۴؛ ابن هشام، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۰) و او را تشییع کرده در حالیکه اگر ابوطالب کافر بود، لزومی برای شرکت پیامبر صلی الله علیه و آله در تشییع جنازه ایشان (بنا بر نهی خداوند از تشییع جنازه و طلب شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله، برای فرد کافر (توبه/۱۱۳)) نبود. (یعقوبی، ۱۴۱۳، ۲: ۳۵۰).

نظرات رابرت گلیو درباره مادر حضرت علی علیه السلام (فاطمه بنت اسد) بر اساس مراجعه به منابع مرجع صحیح است. ایشان بر اساس احادیث موثق و صحیح ماثور، فردی مؤمن، مقید که بعد از نزول آیه ۱۲ سوره ممتحنه با پیامبر صلی الله علیه و آله بیعت کرد. (ا صفهانی، ۱۹۸۷، م ۵ و ابن ابی الحدید، بی تا، ۶:۱).

وی بعد از حضرت خدیجه علیها السلام، به‌عنوان اولین زن بیعت‌کننده با پیامبر صلی الله علیه و آله نام‌برده شده است. (ابن صباغ مالکی، ۱۴۰۹، ۳۱ و بحرانی، ۱۴۱۵، ۴: ۲۲۷).

گرایش به دین اسلام و یاری به پیامبر صلی الله علیه و آله

رابطه گیلو در مورد زمان گرایش حضرت علی علیه السلام به دین اسلام و با توجه به منابع در دسترس خود، معتقد است که که امام علی علیه السلام قبل از رسیدن به سن تکلیف، دین اسلام را پذیرفت. وی معتقد است که امام علی علیه السلام در سن کودکی دعوت پیامبر صلی الله علیه و آله را پذیرفت و لذا پایین بودن سن ایشان و نرسیدن به سن تکلیف را به‌عنوان نقصی بر شخصیت آن حضرت مطرح کرده است. (Gleve, Robert(2007:62). "Ali b. Abi Talib", Encyclopedia of Islam) حدیث انذار را نیز با شک و تردید بیان کرده و می‌گوید: رابطه نزدیک امام علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله در زمان حضور وی در مکه و مدینه در همه منابع مرتبط ذکر شده، احتمالاً در اوایل رسالت، ایشان در میان مسلمانان مکه امام علی علیه السلام را به‌عنوان برادر و جانشین خود معرفی کرده است. (Gleve, Robert(2007:62). "Ali b. Abi Talib", Encyclopedia of Islam)

وی معتقد است که «امام علی علیه السلام بعد از زمان فوت پیامبر صلی الله علیه و آله به دلیل اشتغال بر امر کفن و دفن پیامبر صلی الله علیه و آله در سقیفه حضور نداشت. ایشان خود را به‌عنوان جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله می‌دانست؛ اما به‌عنوان جانشین انتخاب نشد». (Gleve, Robert(2007:64). "Ali b. Abi Talib", Encyclopedia of Islam).

نقد و بررسی دیدگاه مربوط به گرایش به دین اسلام و یاری پیامبر صلی الله علیه و آله:

معاصران حضرت علی علیه السلام، مورخان و تاریخ‌نویسان شیعه و اهل سنت اعتقاد بر تقدم اسلام پذیری حضرت علی علیه السلام و گرایش ایشان به دین اسلام و پذیرش سخنان برحق پیامبر صلی الله علیه و آله داشته و معتقدند که ایشان در زمان نوجوانی و در همان ابتدای دعوت نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله دعوت ایشان را لیبیک گفته و و اسلام را به‌عنوان دین و آئین خود انتخاب کرده و با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پیمانی جهت همیاری و کمک در راستای تبلیغ دین و آئین اسلام بستند. (ابن هشام، ۱۳۶۳، ج ۱ ص ۲۶۶ و ابن

حنبل، بی تا، احادیث ۱۹۷۹۶ و ۱۷۲۲)، ایشان در نهج البلاغه مخصوصا در خطبه قاصعه ضمن بیان میزان ارتباط و تماس خود، علاقه و محبت خود به پیامبر صلی الله علیه و آله، منزلت و جایگاه ویژه خود نزد ایشان، تربیت و پرورش یافتن خود تحت نظر و سرپرستی و لوای ایشان، خود را سومین مسلمان بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله و حضرت خدیجه علیها السلام معرفی می کند. ایشان در خطبه های نهج البلاغه بیان می کنند که همانند کودکی که به دنبال مادر خود می رود، در تمام آنات و ازمنه به دنبال پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بوده و تمام رفتارها و منش های ایشان را به عنوان الگوی خود انتخاب کرده است (سیدرضی، ۱۳۸۷، ص ۳۰۰). در حالیکه دیگر معاصران ایشان اعم از اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله، ابوبکر و دیگر خلفا هیچگاه چنین ادعایی را برای خود مطرح نکرده و از نظر زمانی خود را در پذیرش دین اسلام و همیاری پیامبر، مقدم بر حضرت علی علیه السلام معرفی نکرده اند.

گلیو باتوجه به مطالعات تخصصی خود در زمینه مسائل مربوط به شرق، در برخی مسائل من جمله موضوع حدیث انذار بررسی و جستجوی لازم را از منابع معتبر و متقن انجام نداده و باتوجه به منابع محدود در دسترس خود و ناآشنایی با باورها و اعتقادات شیعه، سخن خود را با شک و ابهام بیان کرده است. در حالیکه اگر او به منابع مرجع دسترسی و اشرافیت لازم را داشت، اخوت و جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله، امری نبود که بر مسلمان و غیرمسلمان، شیعه و سنی پنهان بوده و جای شک و شبهه را برای محقق باز بگذارد. حتی وی می توانست با مراجعه به آیات ۲۱۴ و ۲۱۵ سوره شعرا و تفاسیر مربوط به آنها (طبری، بی تا، ج ۲ ص ۳۲ و ابن حجر عسقلانی، ۱۳۷۹، ج ۸ ص ۶۳۴ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱ ص ۳۴۷) سخن خود را به صورت متقن و بدون هیچ گونه شک و تردیدی بیان کند.

ماجرای غدیر

گلیو در ادامه مقاله به طرح بحث ماجرای غدیر پرداخته و می گوید: «محمد صلی الله علیه و آله در آخرین سال زندگی خود به همراه پیروانش در بازگشت از مکه و آخرین حج خویش (حجه الوداع) آنها را در «غدیر خم»، در کنار برکه ای به این نام بین مکه و مدینه، گرد هم آورد و اعلام کرد: «هر آنکه من مولای (سرپرست) او هستم، از این پس علی علیه السلام مولای او است» (Gleave, 2007-2011 : 63). تحت تأثیر رویکرد اکثریت مستشرقان، هرچند این حادثه را به عنوان پایه اساسی ادله شیعیان در باب

امامت و جانشینی حضرت علی علیه السلام برای پیامبر صلی الله علیه و آله معرفی می‌کند، اما بعداً غدیر را به صورت تعیین رهبری معنوی معرفی می‌کند. (Gleave, 2007: 63) وی در مقاله دیگری (Gleave, 2009: 1600) به رویکرد بسیاری از شرق شناسانی که به سادگی از این مسئله حساس و نقطه عطف تاریخی گذر کرده و موجب شک و تردید بقیه پژوهشگران و شرق شناسان شده‌اند، خرده گرفته، اما متأسفانه در این مقاله خود نیز به پیروی و تبعیت از آنها به راه اشتباه رفته و اذهان مخاطبان و دین پژوهان را با چالش‌هایی مواجه کرده است.

نقد و بررسی دیدگاه رابرت گلیو پیرامون غدیر

گفتنی است منشا اصلی انحرافات و تفاسیر و تعابیر غیر صحیح از واقعه غدیر مربوط به نگاه اصلی مستشرقانی است که مطالعات خود را بر محور و مبنای کتب و مراجع اهل سنت قرار داده و بر مبنای مطالعات و دستاوردهای خود به طرح و تبیین موضوعات پرداخته و به کتب شیعه مراجعه‌ای نداشته‌اند. متأسفانه در مراجع اهل سنت توجه عمیق و دقیقی به اصل و اساس مطلب مطروحه پرداخته نشده و با توجه به نوع روایات و احادیث بکاررفته در کتب مذکور، درجه اعتبار و صحت و سقم پاره‌ای از احادیث و اخبار مطروحه از دیدگاه شیعیان زیر سوال بوده است. از طرف دیگر در منابع مذکور از دوره حیات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به بعد، به شیعه و جایگاه و موقعیت آنها توجهی نشده و گاهی به صورت بسیار سطحی و گذرا به موضوعات و مسائل حساس شیعه پرداخت شده و یا با نگاهی مغرضانه به تشیع و آموزه‌های آن، طرح و به صورت ناقص تبیین شده است. همین مطالب در مطالعات بعضی خاورشناسان قابل شهود است. مثلاً ژوزف شاخت می‌گوید: مراد از اسلام در این مطالعات، اسلام سنی است. (اسعدی مرتضی، ۱۳۶۳، ص ۴۲۹). آناواتی و گاردت نیز در کتاب خود نوشته‌اند: تحقیق آنها محدود به کلام اهل سنت است و ای کاش، به تاریخ کلام شیعه هم توجه می‌کردیم. (احمدی ندوشن، اعتبارسنجی رویکرد مستشرقان به رویداد غدیر، تاریخ اسلام در آئینه پژوهش). براون نیز می‌گوید ما هنوز هیچ اثر جامع و معتبری به زبانهای غربی درباره شیعه نداریم. (براون، ۱۳۷۵، ص ۴).

باتوجه به مطالعات فراوان رابرت گلیو پیرامون موضوعات اسلام علی الخصوص شیعی جا داشت که وی به تحقیقات و نتایج مطالعاتی مستشرقان پیش از خود رجوع کرده و در بررسیها و کاوشها و نهایتاً اعلام نظرات خود از مطالعات دیگر مستشرقان نیز بهره ببرد. به عنوان نمونه دونالد سون معتقد است:

رسول اسلام صلی الله علیه و آله بعد از بازگشتن از حجه الوداع به غدیر خم رسید و علی علیه السلام را برادر خود خواند و فرمود: علی علیه السلام نسبت به من مثل هارون به موسی است، بار الها، دوست بدار کسی را که علی علیه السلام را دوست بدارد و دشمنی کن با کسی که با علی علیه السلام دشمنی کند، یاری کن کسی را که علی علیه السلام را یاری کند. (دونالدسون، ۱۹۹۰، ص ۲۵). یا در جایی دیگری نویسد: در منابع اهل سنت از دوره پیامبر صلی الله علیه و آله به شیعه توجهی نشده و غریبان نیز تحت تاثیر همین منابع قرار گرفته و به آنها دسترسی داشته‌اند (دونالدسون، ۱۹۹۰، ص ۱۶). مادلونگ می‌گوید: امام علی علیه السلام تنها جانشین لایق پیامبر صلی الله علیه و آله بود. (مادلونگ، ۱۳۸۵، ص ۴۶). یا ساواری معتقد است: در روز حجه الوداع، پیامبر صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را با دست بلند کرد و به مردم نشان داد و او را به جانشینی خود معرفی و معین کرد. (ساواری، ۱۳۴۹، ص ۲۶).

با مراجعه به منابع اصیل و مرجع می‌توان گفت که مسلمانان (اعم از شیعه و سنی) معتقدند که بعد از نزول آیه بلاغ، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در بازگشت از حجه الوداع دستور توقف در محل غدیر خم را دادند. بعد از اینکه منبری برپا شد و همه گرد ایشان جمع شدند، پیامبر صلی الله علیه و آله بالای بلندی رفته و حضرت علی علیه السلام را دعوت کرد. وبعد از ایراد خطبه‌ای پیرامون مبدا و معاد و هدایت مردم به دین یکتاپرستی فرمودند: وقت رفتن من از میان شماست. من در میان شما دو چیز گران‌بها می‌گذارم که اگر به آنها چنگ بزنید هیچ وقت گمراه نخواهید شد: کتاب خدا و عترتم. بعد دست علی علیه السلام را بالا برده و فرمودند هر که من مولای او هستم، این علی علیه السلام مولای اوست. (طبرسی، ۱۴۱۷ ج ۱، ص ۲۶۲. نیشابوری، ۱۴۱۱، ج ۳، ص ۵۳۳. نسائی، ۱۴۱۱ ج ۵، ص ۱۳۵)

مشخص است که پیامبر صلی الله علیه و آله با بیان این خطبه در چنان زمان و مکانی که مردم خسته در حال برگشت از سفر حج بودند، نشانگر بیان مطلبی مهم و حساس است که در آن موقعیت ایشان دستور توقف کاروان را دادند. منظور پیامبر صلی الله علیه و آله از بکار بردن واژه مولا در غدیر خم تعیین جانشین بعد از خود علی علیه السلام بخصوص بعد از بیان خبر نزدیکی مرگ خود برای مردم بود. چرا که اگر ایشان می‌خواستند حضرت علی علیه السلام را بنا بر نظر بعضی افراد، به عنوان یاور و ناصر معرفی کنند، اولاً:

ضرورتی برای توقف کاروان در آن مکان و با وجود خستگی کاروانیان وجود نداشت و در جایگاهی دیگر نیز قابل اذعان بود. ثانیاً: حضرت علی علیه السلام به لحاظ شخصیت والای خود، علم و آگاهی‌های لازم در باب مسائل دینی و همنشینی دائمی با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دوستی با مؤمنان و اصحاب خاص پیامبر صلی الله علیه و آله، نیاز به معرفی به عنوان یاور و ناصر مسلمانان نداشت چرا که خود یاور و دوست مردم بود. ثالثاً: مقام دوستی، ویژگی خاصی برای فرد نیست که اعطایی یا انتصابی باشد. بلکه هر فردی می‌تواند دوست و یاور دیگران باشد و مردم را در موقعیت‌های مختلف یاری کند.

از طرف دیگر بعد از نماز ظهر مسلمانان دسته دسته جهت تبریک مقام ولایت به خیمه حضرت علی علیه السلام می‌رفتند و به ایشان به عنوان امیرمؤمنان علیه السلام درود می‌فرستادند. حتی پیامبر صلی الله علیه و آله به زنان خود و دیگر زنان مؤمن فرمودند که پیش حضرت علی علیه السلام رفته و به ایشان درود بفرستند. (ابن جوزی، تذکره الخواص، ص ۳۶). اگر پیامبر صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام را به عنوان یاور معرفی کرده بود، لزومی برای تبریک و درود فرستادن به ایشان وجود نداشت. یکی از افرادی که در تبریک گفتن به حضرت علی علیه السلام خدمت ایشان رسیده بودف عمر بن خطاب بود. (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷، ج ۸، ص ۲۸۴. ابن حنبل، بی تا ج ۴، ص ۲۸۱).

ماجرای سقیفه

رابرت گلیو می‌نویسد: بعد از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله، قوم بنی ساعده، در محلی به نام سقیفه جمع شدند تا درباره رهبری جامعه تصمیم‌گیری کنند. وی مدعیان اصلی این تجمع را ابوبکر و عمر معرفی کرده و می‌نویسد در آن زمان حضرت علی علیه السلام به خاطر امشغول بودن به کفن و دفن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آنجا حضور نداشت (Gleave, 2007: 63).

وی به لحاظ برخورداری از مطالعات عمیق شیعی خود در این باب، معتقد است حضرت علی علیه السلام برای حفظ جامعه نوپای اسلامی، در مقابل رای سقیفه سکوت اختیار کرده و اعتراضی نمی‌کند (Gleave, 2007-2011: 63) اما در جای دیگر بدون هیچ‌گونه شک و تردیدی بیان می‌کند که حضرت علی علیه السلام خود معتقد به جانشین بودن برای پیامبر صلی الله علیه و آله پس از وفات ایشان بوده و این

اعتقاد ایشان بر مبنای عملکرد و رفتار و اعمال ایشان و نیز سنت‌های رهبری در شبه‌جزیره شکل گرفته است. (Gleave, 2009 : 1597).

نقد و بررسی دیدگاه گلیو درباره ماجرای سقیفه

جای بسی تقدیر است که رابرت گلیو با توجه به مطالعات شیعی دقیق و غنای علمی خود، مسئله را به طور محققانه با مذاقه لازم و کافی بررسی و تحلیل کرده و علت سکوت و عدم اعتراض حضرت علی علیه السلام به رای سقیفه را به درستی تشخیص داده، و نظر خود را مبتنی بر رعایت مصلحت جامعه و حفظ نظم و نظام جامعه نوپای اسلامی بیان کرده، اما تشویش‌خاطری که اذهان مردم را ناآرام می‌کند این است که چرا وی بعداً امامت حضرت علی علیه السلام را مبتنی بر اعتقادات شخصی ایشان دانسته و ذهن مخاطبان خود را منحرف می‌کند؟! به نظر محقق با توجه به اینکه اکثر نظرات رابرت گلیو از روی محافظه‌کاری و بسیار محتاطانه ارائه شده است، به همین خاطر در ابتدای مقاله خود علت سکوت حضرت علی علیه السلام را به درستی تبیین کرده اما بعداً با تبیین اسناد و روایات و اخبار متفاوت و ماثور مربوط به مسئله مورد بررسی، جهت تنویر افکار، تحلیل نتیجه‌نهایی را به دست مخاطب خود می‌سپارد.

اگر رابرت گلیو به مطالعات عمیق و دقیق شیعی خود اعتماد لازم و کافی را داشت و نتایج تحلیل و مطالعات خود را با قوت و قدرت لازم بیان میکرد، اذهان مخاطبان خود را دچار تشویش نمی‌نمود. بعد از فوت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام به همراه چند نفر از بنی هاشم مشغول تغسیل و تکفین پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بوده و در واقعه سقیفه حضور نداشتند. مطالعه روایات تاریخی نشان می‌دهد که فردی به نام براء بن عازب (یعقوبی، ۱۴۱۳، ج ۲ ص ۱۲۴) ماجرای انتخاب ابوبکر را به حضرت علی علیه السلام می‌رساند. ایشان به خاطر حفظ آرامش جامعه نوپای آن روز، همگان را به سکوت دعوت کرده، با این او صاف، مسئله برای ایشان کاملاً غیرمنتظره و غیرقابل قبول بود چرا که سبقت ایشان در اسلام، قرآن و سیره پیامبر و داشتن صفاتی چون علم، شجاعت، درایت و تدبیر و حکمت ایشان موجب برتری بر دیگر افراد عصر بود. (بیضون، ۱۳۷۹، ص ۳۳). به همین خاطر با ضعیف خواندن احتجاجها و ادله مهاجران، خود را مستحق تر از آنها شمرد (ابن ابی الحدید، بی تا، خ ۱). هرچند

حضرت علی علیه السلام در آن زمان به خاطر حفظ آرامش مردم و وحدت مسلمانان، سکوت کرد، اما اعتراض خود را در خطبه‌ها و سخنرانی‌هایی که در مراسم‌ها مختلف انجام می‌داد، نشان داد. حضرت علی علیه السلام به همراه حضرت فاطمه علیها السلام و فرزندان خود امام حسن و امام حسین علیهما السلام، با حضور در منزل انصار به ایراد سخن در باب حقوق پایمال شده خود می‌پرداخت. (سیدرضی، ۱۳۸۷، خ ۱۷۲، ثقفی، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۳۰۸). ایشان در خطبه شقشقیه (که همانند اعلامیه‌ای تبیین‌گر اعتقادات امام علی علیه السلام به محق بودن و تزییع حق ایشان از سوی خلفا بوده) ابتدا شکایت خود را از نخستین مرحله خلافت و نحوه انتخاب جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله در آن شرایط زمانی حساس، بیان کرده و بعد علت صبر و سکوت خود را جهت ترجیح منافع اسلام و مسلمانان ذکر می‌کنند. (ابن ابی الحدید، بی تا، خطبه شقشقیه، (خطبه ۳)).

مسئله امامت حضرت علی علیه السلام

رابرت گلیو علل کناره‌گیری حضرت علی علیه السلام از امور حکومتی در زمان سه خلیفه اول و حفظ نقش مشاور و یاور خلفا به جهت حفظ دین اسلام و آرامش مسلمانان و عدم بروز فتنه و تفرقه، و علاقه ایشان به توسعه حکومت اسلامی دانسته و معتقد است که بر خلاف مخالفت ایشان با سیاستهای مذهبی و حکومتی عثمان، به صورت مستقیم هیچ اقدامی را انجام نداد. (Gleave, ۲۰۱۱-۲۰۰۷: ۶۳) وی می‌گوید: پس از آنکه معلوم شد از حمایت خوبی برخوردار است مقام خلافت را پذیرفت (Gleave, 2007-2011: 64)

نقد و بررسی نظریه گلیو درباره مسئله امامت حضرت علی علیه السلام

با وجود مطالعات و پژوهش‌های دقیق و عمیق پیرامون مسائل شرق و شرق شناسی علی‌الخصوص مسائل مربوط به تشیع، رابرت گلیو از موضوع مهم و برحق امامت حضرت علی علیه السلام و جانشینی ایشان، غفلت کرده که خلافت از ابتدا حق امام علی علیه السلام (بنا گواهی تاریخ اعم از ماجرای غدیر، سخنرانی‌های پیامبر صلی الله علیه و آله و خطبه‌های حضرت علی علیه السلام بوده و فقط مدتی بنا به اقتضای شرایط جامعه آن روز) تشویش اذهان و ترس از ایجاد تفرقه و پراکندگی مردم از دین) و وضعیت مردم، فاصله‌ای در تحقق آن به وجود آمد.

به استناد مدارک موجود و سخنرانیها و خطبه های حضرت علی علیه السلام، ایشان هیچ نوع تمایلی به خلافت و حکومت بر مردم و جامعه نداشته و دنیا و حکومت در نظرگاه ایشان بسیار بی ارزش و پست تر از آب دهان بز بوده و پشت پا به مادیات و منویات دنیوی زده و صرفا به دنبال رضایت خداوند و اجرای احکام و مسائل دین در جامعه بود. در سخنرانی های خود اعلام کرده بودند که پذیرش مسئله حکومت صرفا به دلیل اتمام حجت با حضور مردم و درخواست های آنها بود. (خطبه، ۳ و ۲۰۷).

رابرت گلیو معتقد به پذیرش خلافت توسط حضرت علی علیه السلام بعد از ظاهر شدن حمایت خوب توسط مردم است. شایان ذکر است که این سخن رابرت گلیو در صورتی صحیح و قابل تایید است که منظور اصلی او از حمایت خوب، حضور داشتن مردم کنار حضرت علی علیه السلام و تقاضای پذیرش حکومت و زعامت جامعه از ایشان و اتمام حجت بر حضرت علی علیه السلام باشد، که متا سفانه منظور اصلی خود را از عبارت حمایت مردم، به طور واضح و روشن بیان نکرده و ایجاد شک و تردید نموده است.

نتیجه گیری

مطالعات و پژوهش های شرق شناسی غربیان بر اساس انگیزه ها، اهداف و رویکردهای مختلفی صورت گرفته است. رابرت گلیو از محققان انگلیسی زبان شیعه پژوه پرتلاشی است که در مورد آثار به جا مانده ائمه معصوم علیهم السلام دست به پژوهش و مطالعات عمیقی زده و با توجه به روحیه کنجکاوی و علاقه درونی به شیعه پژوهی، در حوزه های حقوق اسلامی، تاریخ تشیع، شناخت نهج البلاغه و ... آثار زیادی از خود به جا گذاشته است. به لحاظ دسترسی و استفاده وی از منابع معتبر و اصیل شیعی، مقاله وی که در این پژوهش مورد نقد و بررسی قرار گرفت، از دیگر پژوهش ها متمایز بوده و با نگاه منصفانه به نگارش درآمده است.

اما پژوهش وی علی رغم استفاده زیاد از منابع معتبر شیعی و نگاه مثبت نگر، بر اساس مستندات ارائه شده توسط ایشان در مقاله مورد بررسی، خالی از نقاط ضعف مانند: عدم دقت و تمرکز کافی وی پیرامون موضوعات مورد تحقیق، بررسی یک جانبه بعضی مسائل حساس دینی و تاریخی نهایتا تک روی، محافظه کاری و نگاه محتاطانه او به مسائل است که منجر به ارائه آراء و نظرات اشتباه وی و تشویش خاطر مخاطبان شده است.

اشکال دیگری که بر کار ایشان وارد است، بحث و بررسی بر روی موضوعات گسترده و فقدان دقت لازم در جزئیات اتفاقات تاریخی و عقیم‌گزاری پاره‌ای مسائل، تفسیر و تحلیل نادرست امورات تاریخی به دلیل عدم دسترسی به منابع و تفاسیر مرجع مربوط به مسئله است که منتج به تبیین سطحی و ارائه نظرات تشکیک برانگیز می‌شود.

نهایتاً می‌توان گفت رابرت گلیو علی رغم تلاش و مذاقه فراوان خود و با مثبت‌نگری در مطالعه آثار شرق و شیعه پژوهی، در پاره‌ای مسائل حساس دینی-تاریخی از روی سهل‌انگاری، سکوت، محافظه‌کاری، نگرش محتاطانه خود، عدم دقت کافی به لحاظ اهمیت و حساسیت مسئله، دچار اشتباه و کج فهمی شده است.

منابع:

قرآن کریم

نهج البلاغه، ۱۳۸۷ش، سیدرضی شریف، ترجمه: سیدجعفر شهیدی، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

۱. ابن ابی الحدید عبدالحمید بن هبه الله، بی تا، شرح نهج البلاغه، بیروت: دار المکتبه الحیاه.
۲. ابن اثیر جزری عزالدین، ۱۳۹۹ ق، الکامل فی التاریخ، بیروت: دارالصادر.
۳. ابن اعثم ابو محمد احمد کوفی، ۱۴۱۲، الفتنوح، بیروت: دارالفکر.
۴. ابن جوزی عبدالرحمن بن علی، ۱۴۰۱ق، تذکره الخواص، بیروت: مؤسسه اهل البیت.
۵. ابن حجر عسقلانی شهاب الدین احمد بن علی، ۱۳۷۹ ق، فتح الباری، ج ۸، بیروت: دارالمعرفه.
۶. ابن حنبل احمد (بی تا). مسند، ج ۴، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۷. ابن صباغ مالکی نورالدین علی بن محمد، ۱۴۰۹ق، الفصول المهمه فی معرفه احوال الأئمه عليهم السلام، بیروت: دارالاضواء.
۸. ابن عساکر ابوالقاسم علی بن الحسن، ۱۹۹۵م، تاریخ مدینه دمشق، دراسه و تحقیق: علی شیری، بیروت: دارالفکر.
۹. ابن قتیبه دینوری عبدالله بن مسلم، ۱۳۸۸ق، الامامه والسیاسه، تحقیق: طه محمد الزینی، بیروت: دارالمعرفه.
۱۰. ابن هشام محمد بن عبدالملک، ۱۳۶۳ش، السیره النبویه ج ۱ و ۲، تحقیق: مصطفی السقا و دیگران، قم: انتشارات ایران.
۱۱. اسعدی مرتضی، تشیع در جهان امروز، ۱۳۷۳ش، سیری در فرهنگ و تاریخ، دائره المعارف تشیع، تهران: سعید محبی.
۱۲. اصفهانی ابوالفرج، ۱۹۸۷م، مقاتل الطالبیین، شرح و تحقیق: سید احمد صقر، الطبعة الثانيه، بیروت: مؤسسه الاعلی للمطبوعات.
۱۳. آذری نژاد ایمان، ابوطالب، ۱۳۹۰، دانشنامه کلام اسلامی، سبحانی تبریزی جعفر، ج ۱، تهران: امام صادق عليه السلام.

۱۴. بحرانی هاشم بن سلیمانی، ۱۴۱۵ق، حلیه الابرار فی احوال محمد و آله الاطهار علیهم السلام، ج ۴، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
۱۵. براون ادوارد، ۱۳۷۵ش، تاریخ ادبیات ایران، ترجمه: بهرام مقدادی، تهران: مروارید.
۱۶. بلاذری احمد بن یحیی، ۱۴۰۰ق، *انساب الاشراف*، ج ۱، بیروت: دارالنشر.
۱۷. بیضون ابراهیم، ۱۳۷۹ش، رفتار سیاسی امام علی در آینه تاریخ، ترجمه: علی اصغر محمدی سیجانی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۸. ثقفی ابواسحاق ابراهیم بن محمد سعید، ۱۴۱۱ق، الغارات، ج ۱، تحقیق: سیدعبدالزهرهء الحسینی، قم: دارالکتب الاسلامی.
۱۹. حسینی، ۱۳۸۷ش، شیعه‌پژوهی و شیعه‌پژوهان انگلیسی‌زبان، قم: انتشارات مؤسسه شیعه‌شناسی.
۲۰. خطیب بغدادی احمد، ۱۴۱۷ق، تاریخ بغداد، ج ۸، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۱. دونالدسون، ۱۹۹۰م، عقیده الشیعه ص ۲۵، تعریب ع.م، بیروت: مؤسسه المفید.
۲۲. زمخشری محمود بن عمر، ۱۴۰۷ق، ج ۱، الکشاف، بیروت: دار الکتب العربی.
۲۳. ساواری، ۱۳۴۹ش، محمد ستاره‌ای که در مکه درخشید، مؤسسه مطبوعاتی فرخی.
۲۴. صدوق محمد بن علی، ۱۴۰۰ق، *امالی*، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۲۵. طبری ابوجعفر محمد بن جریر، بی تا، ج ۲، *تاریخ الامم والملوک*، بیروت: منشورات مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۲۶. طبرسی ابوعلی فضل بن حسن، ۱۴۱۷ق، *اعلام الوری باعلام الهدی*، ج ۱، قم: مؤسسه اهل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث.
۲۷. عاملی سید جعفر مرتضی، ۱۴۲۶، *الصحيح من سیره النبی صلی الله علیه و آله*، ج ۲، قم: دار الحدیث.
۲۸. کلینی محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ق، *کافی*، ج ۱، بیروت: دار الاضواء.
۲۹. کولارسکو، ۱۳۶۳ش، *مردم و دیندنیهای ایران*، مترجم: غلامرضا سمیعی، تهران.
۳۰. گلشنی عبدالکریم، ۱۳۹۹ش، *ابوطالب، دانشنامه بزرگ اسلامی*، ج ۱، تهران: مرکز دائره المعارف بزرگ اسلامی.

۳۱. لالائی آرزینا، ۱۳۸۱ش، *نخستین اندیشه های شیعه*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فروزان‌فر.
۳۲. مادلونگ ویلفرد، ۱۳۸۵ش، *جانشینی حضرت محمد صلی الله علیه و آله*، ترجمه: احمد نمایی و دیگران، مشهد: آستان قدس رضوی.
۳۳. مسعودی ابوالحسن علی بن الحسین، ۱۲۹۴ق، *مروج الذهب و معادن الجواهر*، تحقیق: محمد محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت: دارالمعرفه.
۳۴. مفید محمد بن نعمان، ۱۴۱۴ق، *مسار الشیعه فی مختصر تواریخ الشیعه*، تحقیق: شیخ مهدی، نجف: دار المفید.
۳۵. منقری نصر بن مزاحم، ۱۳۶۴ش، *وقعه الصقین*، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، قم: مکتبه آیت الله مرعشی نجفی.
۳۶. نسائی احمد بن شعیب، ۱۴۱۱ق، *السنن الکبری*، ج ۸۵، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۳۷. نیشابوری حاکم، ۱۴۱۱ق، *المستدرک علی الصحیحین*، ج ۳، تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۳۸. هالم هاینس، ۱۳۸۴ش، *تشیع*، ترجمه: محمد تقی اکبری، قم: نشر ادیان.
۳۹. هالیستر جان نورمن، ۱۳۷۴ش، *تشیع در هند*، ترجمه: آذرمیدخت مشایخ فریدنی، تهران: مرکز نشر فرهنگ دانشگاهی.
۴۰. یعقوبی احمد بن ابی یعقوب، ۱۴۱۳، ج ۲، بیروت: دار صاد.
۴۱. احمدی ندوشن محمدرضا، اعتبارسنجی رویکرد مستشرقان به رویداد غدیر، تاریخ اسلام در آئینه پژوهش، *تاریخ اسلام در آئینه پژوهش*، س ۱۶، ش ۲، ۱۳۹۸.
۴۲. غضنفری سعادت، بررسی و نقد مقاله امام علی بن ابی طالب علیه السلام دائره المعارف اسلام EI3، *پژوهش نامه علوی*، س ۴، ش ۱۳۹۲، صص ۷۷-۵۳.

۴۳. Gleave, Robert (2009). "Recent Research into the History of Early Shi'ism," *History Compass*, 7/6: 1593-1605.

٤٤. Gleve, Robert(2007-2011). "Ali b. Abi Talib", Encyclopedia of Islam, 3ed, B. Gudrun Kramer, Denis Martine, John Nawas and Everett Rawson, E. J. Brill.
٤٥. Madelung, W. (1996). The Succession to Muammad: A Study of the Early Caliphate, Cambridge: University of Cambridge Press.
٤٦. Morony, M. (2000). "Review of the Succession to Muammad: A Study of the Early Caliphate", JNES, 59.2.
٤٧. Vagliri, V. (1993). "Ali ibn Abi Talib", in: Encyclopedia of Islam, ed2, Ed By G. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinri CHS, Leiden-New York, E. j. Brill.

